

ΕΠΟΧΕΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ
Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ
ΡΟΔΗ ΡΟΥΦΟΥ
ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΑΡΙΧΟΥ

HANNAH ARENDT
ΜΑΡΕ, ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ ΚΑΙ ΝΙΤΣΕ

BORIS PASTERNAK
CHOPIN

ΝΙΚΟΥ ΚΑΣΣΑΓΛΗ
ΒΡΑΧΝΑΣ

ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ

ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ: Γ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑ-
ΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗ-
ΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΑΓΓ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ, Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, ΤΕΛΟΣ ΓΕΝΙΚΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΜΑΪΟΣ 1963

1

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΗ
ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ
ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΝ Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟ

Χρονικά

Σχόλια

Τό θέατρο

Ό χορός

Ό φιλολογία

Τά βιβλία

Δελτίο διεθνούς

πολιτικής

ΕΦΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ: ΤΟ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ» ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

100

ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΟΝ

ΘΑΝΑΤΟ

ΤΟΥ

DELACROIX

ΗΛΙΟΣ

~ ασφάλεια σας

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ ΚΑΤΑ ΠΑΝΤΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΥ

• ΠΥΡΟΣ • ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ διὰ θαλάσσης — ξη-
ρᾶς — ἀέρος • ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ • ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ
καὶ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ • ΑΝΕΛΚΥΣΤΗ-
ΡΩΝ • ΚΛΟΠῆς (οἰκιῶν — καταστημάτων — χρη-
ματποστολῶν κ.λ.π.) • ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΚΡΥΣΤΑΛ-
ΛΩΝ • ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΑΠΟΣΚΕΥΩΝ ΤΑΞΕΙΔΙΩΤΩΝ •
ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ •

ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΣΥΜΦΕΡΟΤΕΡΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ
ΑΜΕΣΟΣ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΖΗΜΙΩΝ

ΕΠΟΧΕΣ

ΜΑΪΟΣ 1963, 1

Διευθυντής: ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Σύμβουλοι : ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

Κ. ΣΚΑΛΙΟΡΑΣ

Λ. Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Χ. Δ. ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ :	Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ	5
ΕΦΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ :	ΤΟ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ» ΤΟΥ DELACROIX	9
ΡΟΔΗ ΡΟΥΦΟΥ :	ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΑΡΙΧΟΥ	17
BORIS PASTERNAK :	CHOPIN	23
HANNAH ARENDT :	ΜΑΡΞ, ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ ΚΑΙ ΝΙΤΣΕ	26
ΝΙΚΟΥ ΚΑΣΔΑΓΛΗ :	ΒΡΑΧΝΑΣ	39

ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ 45

ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ : Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Α. Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ, Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, ΤΕΛΩΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΧΟΛΙΑ	52
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ	53
ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ : ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ	
Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	55
Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗ : ΓΙΑ ΔΥΟ ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ	
Ο ΧΟΡΟΣ	58
ΧΡ. ΚΛΗΡΙΔΗ : ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑ	

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου : ΠΟΙΗΜΑΤΑ, Ὀδυσσεύς Ἑλύτη : ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ, ἈΣΜΑ
 ΗΡΩΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΝΘΙΜΟ ΓΙΑ ΤΟ ΧΑΜΕΝΟ ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ,
 Νίκου Ἐγγονόπουλου : ΜΠΟΛΙΒΑΡ, Μανόλη Ἀναγνωστάκη : ΣΥΝΕΧΕΙΑ, 3, Ν. Δ.
 Καρούζου : Η ΕΛΑΦΟΣ ΤΩΝ ΑΣΤΡΩΝ, Μαρίας Γκούμα : Η ΓΥΑΛΙΝΗ ΩΡΑ, Ἀλκη
 Γιαννόπουλου : Η ΤΥΦΛΟΜΥΓΑ, Γαλάτειας Σαράντη : ΧΡΩΜΑΤΑ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ,
 Παύλου Παπασσιώπη : Η ΑΙΘΟΥΣΑ, Karl Popper : THE LOGIC OF SCIENTIFIC
 DISCOVERY, F. Chapouthier, P. Demargne, A. Dessene : FOUILLES EXECUTEES A
 MALLIA, André Bazin : UNE ESTHETIQUE DE LA REALITE : LE NEOREALISME

Κριτικές

Α. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, Κ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, Γ. ΘΕΟΤΟΚΑ, Α. ΣΑΧΙΝΗ, Σ. ΠΛΑΣΚΟΒΙΤΗ,
 Ε. ΛΑΜΠΡΙΔΗ, Β. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Γ. ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ 60

ΔΕΛΤΙΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	80
ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ	81
ΧΤΕΣ, ΣΗΜΕΡΑ, ΑΥΡΙΟ	82
ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ	83
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	84
ΤΟ ΣΧΟΛΙΟ ΤΟΥ Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ	84

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΗ : ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ 85

Εισήγηση καί έκλογή κειμένων από τόν Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟ

ΟΙ «ΕΠΟΧΕΣ»

Θά δημοσιεύσουν μεταξύ άλλων στά ἀμέσως ἐπόμενα τεύχη τους κείμενα τῶν: Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ, Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Maître de recherches τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Γαλλίας, ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ, ΜΙΜΙΚΑΣ ΚΡΑΝΑΚΗ, Ε. ΚΡΙΑΡΑ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΥ, Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ι. ΠΕΡΙΣΤΙΑΝΗ, Διευθυντοῦ τοῦ Κέντρου Κοινωνιολογικῶν Ἐπιστημῶν, Β. ΤΑΤΑΚΗ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, CHIMEN ABRAMSKY, JACQUES BARZUN, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Columbia, HEINRICH BÖLL, TIBOR DERY, FRANCOIS MAURIAU, JACQUELINE DE ROMILLY, Καθηγήτριας τῆς Σορβόνης, JEAN ROUDAUT, ROLF SCHOTT κ.ἄ.

Ἔχουν ἐξασφαλίσαι τήν ἀποκλειστικότητα συνεργασίας γιά τήν Ἑλλάδα τῶν περιοδικῶν : DIOGENE, ENCOUNTER, ESPRIT, FORUM, MONAT, PREUVES, TEMPO PRESENTE.

Διεύθυνση : Χρήστου Λαδᾶ 3

Τηλέφωνα : 237.283 — 230.221

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ἐσωτερικοῦ : Ἐτήσια δρχ. 220, ἑξαμηνιαία δρχ. 110

Ἐξωτερικοῦ : Ἐτήσια δρχ. 320, ἑξαμηνιαία δρχ. 160

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΧ. 20

Σπουδαστές : Ἐτήσια δρχ. 150 (καταβλητέα σέ τρεῖς δόσεις)

Ἐξαμηνιαία δρχ. 75

Η ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ, ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ, ΔΕΝ ΕΠΙΤΡΕΠΕΤΑΙ

Υπεύθυνοι
 συμφώνως τῷ Νόμῳ

Διευθυντής: ΑΓΓ. ΤΕΡΖΑΚΗΣ, Πατησίων 149
 Τυπογραφείου: Χ. ΤΣΑΡΜΠΟΠΟΥΛΟΣ, Βασ. Παύλου 106

ΕΚΕΙΝΟ ΠΟΥ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΠ' ΟΛΑ χρειάζεται η ελληνική ζωή, είναι οι προγραμματικές δηλώσεις. 'Αντίθετα, κοινή είναι σήμερα η αξίωση για πραγματοποιήσεις χωρίς επαγγελίες. 'Η συνήθεια ωστόσο θέλει – κι έχει τη λογική της ή συνήθεια – ένα περιοδικό που ξεκινάει, νά λέει τό πώς καί τό γιατί: ποιές οι προθέσεις του, ποιοί οι στόχοι του, τί τό παρακίνησε νά πάρει μορφή, φωνή, νά διεκδικήσει μιά θέση στή δημόσια ζωή του τόπου. Οι «'Εποχές» θά σεβαστούν τή συνήθεια, αλλά καί δέν θά δώσουν σ' ό,τι ακολουθεί τήν εμφαση τών διακηρύξεων.

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, όπως τόν διεμόρφωσαν διαδοχικά ο άρχαίος ελληνικός κόσμος, ο ρωμαϊκός κόσμος κι ο χριστιανικός, είναι έξαρτημένος στή συνείδησή μας από μερικές άξίες' τό άθροισμά τους διαγράφει τήν τέλεια μορφή του ανθρώπου όπως τόν θέλει ο πολιτισμός αυτός. Χωρίς καμιά κλιμάκωση, αλλά μέ τή σειρά τής αλληλουχίας τους μέσα στή συνείδησή μας, θά έπρεπε νά μνημονευθεί πρώτη η έλευθερία του στοχασμού. 'Αποκλείει κάθε ύλική ή ήθική άναστολή για τόν άνθρωπο πού στοχάζεται. Χωρίς αυτή τή βασική άξία, μαζί μέ τό όμολόγό της, τήν έλευθερία στήν έκφραση τών διανοημάτων, όλες οι άλλες άξίες γίνονται περιττές, άχρηστες – μπορεί, κατά τίς περιστάσεις, καί θλαβερές.

“Άλλην άξία άποτελεί τό άτομο άπέναντι στή μάζα: «Είς έμοί μύριοι» είναι λόγος άρχαίος, πού κρατάει άκέρια τή σημασία του. 'Απέναντι σέ θεωρήσεις του ανθρώπου έκμηδενιστικές, πού θάζουν στή θέση του προσώπου μιάν αφαίρεση, καί τών όποιων οι γενιές μας πρόφτασαν νά γνωρίσουν τίς άποτρόπαιες συνέπειες, όρθώνεται η άξία του ατομικού δικαιώματος στό «μέγα καλό» τής ζωής. Έχει διατυπωθεί η άποψη πώς έδω ύπάρχει ένα άσυμβίβαστο καί τό άποτέλεσμα είναι ν' αντιμετωπίζει ο σημερινός άνθρωπος ένα πιεστικό δίλημμα, πού περιέχει ψυχολογικό καταναγκασμό. Τήν άπάντηση τή δίνει η ίδια η δύναμη τής ζωής, πού άργά ή γρήγορα καταδικάζει τά τεχνητά άδιέξοδα μαζί μέ τίς δογματικές αφαирέσεις. “Όποιος έχει τίς αισθήσεις του ζύπνιες, νιώθει σήμερα πώς μπαίνουμε σέ καιρούς πού θά έπαναξιοποιήσουν τόν άνθρωπο άκέριο, μ' όλες του τίς πνευματικές άπαιτήσεις.

Συνεχίζοντας τήν άπαρίθμηση, θά φτάναμε σέ μιά τελευταία ομάδα αντιθετικών έννοιών: τήν κριτική άπέναντι στήν αυθεντία. Τό δικαίωμα του κριτικού έλέγχου, αναφαίρετη αλλά όχι κι άδιαφιλονίκητη κατάκτηση του Εύρωπαϊού ανθρώπου, τό δικαίωμα νά χρησιμοποιεί τό στοχασμό του πρίν πάρει θέση, έχει αντίμαχό του τό δόγμα τής αυθεντίας, δηλαδή τήν τάση νά αναθέτουν οι άνθρωποι τή φροντίδα σέ μερικούς νά σκέπτονται καί ν' άποφασίζουν. Οι συνέπειες τής άρχής αυτής στάθηκαν πάντοτε κακές, άκόμα καί σέ ιστορικές στιγμές όπου θεωρήθηκε πώς αυτό άποτελεί μετάβαση όμαλή πρós τήν έλεύθερη άσκηση τής κριτικής. Για τόν άνθρωπο πού θέλει νά είναι άνθρωπος, καμιά αυθεντία δέν έπιτρέπεται νά καταλύσει τήν έλευθερία του πνεύματος.

ΑΝ ΚΑΛΟΚΟΙΤΑΞΕΙ ΚΑΝΕΙΣ τίς λίγες αυτές άξίες πού θεμελιώνουν τήν άξιοπρέπεια του ανθρώπου, θά ίδεί πώς άπολήγουν σέ μιά βασική λειτουργία του ανθρώπινου συνόλου: στήν κυριαρχική εγκατάσταση του διαλόγου μέσα στίς κοινωνίες. 'Η πορεία του ανθρώπου πρós τήν πρόοδο, πρós τήν ευτυχία, πρós ό,τι είναι δικαίωμά του κι επιδίωξη, έχει άναγκαία προϋπόθεση τό διάλογο. Μέσα σ' αυ-

τόν, μέσα από τό Ισορροπο ζύγισμα τών Ιδεών, όπως μέσα από τίς δύο προτάσεις του συλλογισμού, προβάλλει τό συμπέρασμα πού χαράζει στήν ανθρωπότητα τό δρόμο της. "Όπου παρατηρήθηκε άναστολή του διαλόγου, εκεί πολύ γρήγορα διαπιστώθηκε κατάπτωση του ανθρώπου. Οί γενιές μας έχουν άποκομίσει μιά πικρή, δραματική πείρα γιά όλ' αυτά.

Δέν είναι βέβαια άπίθανο μερικοί άναγνώστες τής όμολογίας τούτης νά ξενίζονται βρίσκοντας ότι τά άρθρα της εκφράζουν τόσο βασικές κι αταπόδειατες αλήθειες ώστε νά μή χρειάζονται ούτε άπαρίθμηση ούτε υπεράσπιση. Στήν έφυσχάζουσα αυτή μερίδα θά μπορούσε νά γίνει ή υπόδειξη νά κοιτάξει γύρω της καί μέσα της: Θά έβλεπε τότε ποιοί καί πόσοι κίνδυνοι άπειλούν τήν ανθρωπινή αξιοπρέπεια όπως ζητάμε έδω νά τήν προσδιορίσουμε. Άλλά κι αυτή άκόμα ή αίσθηση του αταπόδειατου δείχνει πόσο βαθειά έχουν διαβρωθεί μέσα στήν ανθρωπινή συνείδηση αυτές οί αξίες, ώστε νά μή γίνεται αισθητό ότι επιβάλλεται ή αδιάκοπη περιφρούρησή τους κι από τήν έξω επιβουλή κι από τήν μέσα. Άποδείχτηκε στους καιρούς μας ότι ό ανθρωπισμός δέν είναι μιά στατική έννοια, ένα καθεστώς' είναι μιά δυναμική έννοια, πού γιά νά παραμένει γόνιμη πρέπει αδιάκοπα νά κατακτάται.

ΕΝΑΝ ΤΕΤΟΙΟ ΑΓΩΝΑ, ψυχικό καί πνευματικό, φιλοδοξεί νά εξεγείρει μέσα στίς συνειδήσεις όλων μας τό περιοδικό αυτό. Θ' άντλήσει δυνάμεις από τό χτές κι από τό σήμερα. Θά στραφεί μέ προσδοκία θερμή, μέ λαχτάρα, στό αύριο, σ' αυτούς πού έρχονται, νέοι κι άφθαρτοι, μέ τά μηνύματά τους. Σ' όλες τίς έποχές παρουσιάστηκαν καί παρουσιάζονται συνειδήσεις, άνθρωποι, ψυχές, πού ζούν μ' ένταση αυτά τά αίτήματα καί πού τά εφαρμόζουν, ή πού διψάνε νά τά εφαρμόσουν. Θά προσπαθήσουμε νά συγκομίσουμε στίς σελίδες μας όλων τών έποχών τούς καρπούς, προσέχοντας ιδιαίτερα στίς φωνές του καιρού μας. Ή πνευματική εγρήγορση δέν επιτρέπεται σέ κανέναν καιρό — πολύ λιγότερο στόν δικό μας — ν' άποτελεί αίρεση ή προνόμιο. Ό φωτισμός όλο καί μεγαλύτερου αριθμού συνειδήσεων, ή παροχή ενός μέσου νά προσπελάζεται ή ύψηλή παιδεία, νά επισημαίνονται καί ν' αναλύονται χωρίς προκατάληψη τά ζητήματα του κόσμου, νά προβάλλεται ή έλευθερία του κριτικού στοχασμού, είναι μόνιμα πνευματικά αίτήματα του ανθρώπου. Θά τά ύπηρετήσουμε. Τό επίπεδο πού θά σταθούν οί «Έποχές» θά είναι πλατύ, ή συνεργασία στίς σελίδες τους διεθνής: Έχουν εξασφαλίσει τήν άποκλειστικότητα καί τήν ανταλλαγή ύλης μέ ξένα περιοδικά διεθνούς κύρους, τήν άπ' ευθείας συνεργασία από προσωπικότητες εξέχουσες του σημερινού κόσμου. Ζούμε σέ μιάν έποχή όπου ό καλύτερος τρόπος νά προβάλλονται οί έθνικές ιδιοτυπίες δέν είναι ό συνοικιακός άπομονωτισμός.

Τή διάρθρωση τής ύλης μας — όφείλουμε τήν εξήγηση αυτή στόν άναγνώστη αλλά καί στους συνεργάτες μας — δέν θά τήν προσδιορίζει ή αξιολόγηση προσώπων ή θεμάτων. Ή διάταξη τών κειμένων θά γίνεται μέ βάση τήν καθαρά έσωτερική οικονομία τής ποικιλίας καί τής έναλλαγής. Τά Σχόλιά μας δέν έχουν προέλευση προσωπική' εκφράζουν άπόψεις του περιοδικού. Μερικοί από τούς τομείς πού θά επισκοπούμε, ύπηρετούνται κιόλας άριστα από τήν έλληνική Διανόηση, Τέχνη κι Έπιστήμη. Άλλοι, σ' ό,τι αναφέρεται ειδικότερα στή συγγραφή δοκιμίων, θεωρητικών κειμένων γιά τίς θετικές επιστήμες, πού νά ενημερώνουν τόν ειδικό χωρίς καί νά ξεπέφτουν στήν κακώς νοούμενη εκλαίκευση, ύστερούν άκόμα. Κι έδω θά καταβάλουμε προσπάθεια νά δημιουργηθεί μιά έγχώρια κατηγορία συγγραφέων πού νά συμβάλει στή γενική διαφώτιση. Έπιδίωξή μας είναι νά γίνει πλατύτερο τό μορφωμένο κοινό τής χώρας μας καί νά του προσφερθεί ένα μέσο πνευματικής επικοινωνίας πού νά μή γίνεται περιττό μετά τό διάβασμα αλλά νά παίρνει θέση στή βιβλιοθήκη.

ΤΑ ΝΕΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ συνηθίζουν νά λένε πώς έχουν τή φιλοδοξία νά καλύψουν ένα κενό. Προτιμούμε νά φανεί πολύ άργότερα άν πραγματικά ανταποκρίθηκε σέ κάτι ή έκδοσή μας.

ΟΙ «ΕΠΟΧΕΣ»

Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ

Η ΕΘΝΙΚΗ συνείδηση, τὰ ζωηρά πατριωτικά συναισθήματα, πού παρουσίασε ἡ Σοβιετική "Ενωση ἀπὸ τὰ χρόνια κιόλας τοῦ Στάλιν, παραξένεψαν ἀρκετὰ τοὺς παλαιότερους παρατηρητὲς τῶν κομμουνιστικῶν πραγμάτων. Εἶταν κάτι ἀπροσδόκητο καί, στὴν ἀρχή, ἀκατανόητο γιὰ ὅσους εἶχαν σχηματίσει μιὰ γνώμη γιὰ τὴ Ρωσική Ἐπανάσταση ἀπὸ τὸ ἄδολο διεθνιστικὸ πνεῦμα τῆς πρώτης τῆς περιόδου. Τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο δίδασκε κατηγορηματικά ὅτι ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ κάθε μορφὴ ἔθνισμοῦ, ὅτι σκοπὸς τῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἡ κατάργηση τῶν ἔθνικων συνειδήσεων καί ἡ συγχώνευση ὅλων τῶν ἔθνων σὲ μιὰν ἐνιαίαν κολλεκτιβιστικὴ ἀνθρωπότητα. Ἡ «πατρίδα» καταδικαζόταν τότε ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα, σ' ὅλον τὸν κόσμον, σάν μιὰ ἰδιόμοια ἱστορικὰ ξεπερασμένη, μιὰ πρόληψη τῶν μαζῶν, πού τὴν ἐκμεταλλεύονταν συνειδητὰ οἱ ἄρχουσες οἰκονομικὲς ὀλιγαρχίες στοὺς πολέμους τῶν καπιταλιστικῶν συμφερόντων. Εὐκόλο θὰ εἶταν νὰ ἀναφέρει κανεὶς ἐδῶ κείμενα τῆς δικῆς μας καί τῆς ξένης λογοτεχνίας τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, πού ἐκφράζανε παραστατικὰ τὴ νοοτροπία αὐτή. "Ετσι, ὅταν ὁ σοβιετικὸς κόσμος ἄρχισε νὰ μιλά μιὰ γλῶσσα πατριωτικὴ καί νὰ δείχνει σεβασμὸ πρὸς τὶς ἔθνικες συνειδήσεις καί παραδόσεις, δημιουργήθηκε γιὰ ἕνα διάστημα μιὰ ἰδεολογικὴ σύγχυση, καθὼς καί μιὰ διάχυτη ἐντύπωση πὼς ἡ στροφὴ αὐτὴ εἶταν ἕνα ἀκόμα τέχνασμα γιὰ τὴν παραπλάνηση τῶν ἐνδιαμέσων κοινωνικῶν στρωμάτων, μιὰ μορφὴ τῆς τακτικῆς τοῦ Δουρείου "Ιππου.

Τὸ ζήτημα ὅμως δέν εἶναι τόσο ἀπλό. Ἀπὸ ὅπου κι ἂν θελήσουμε νὰ τὸ πιάσουμε, παρουσιάζει περιπλοκὲς πού δέν εἶναι εὐκόλο νὰ τίς ξεδιαλύνουμε. "Όταν δέχτηκε τὴν ἐπίθεση τοῦ Χίτλερ, ἡ Σοβιετικὴ "Ενωση κήρυξε τὸν «πατριωτικὸ πόλεμον» καί ζήτησε ἐνίσχυση ἀπ' ὅλες τὶς ἔθνικες παραδόσεις τῆς παλαιᾶς Ρωσίας. Ὁ λαὸς τῆς πολέμησε ἡρωικά, ὅπως καί στὰ περασμένα χρόνια, «γιὰ τὴν πατρίδα». Σήμερα, ἡ ἔθνικὴ ἱστορία τῆς Ρωσίας φαίνεται νὰ ἔχει ἀποκατασταθεῖ στὴν ἐκπαίδευση καί στὴν κοινὴ

συνείδηση. Ταυτόχρονα, σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἐθνότητες τῆς Σοβιετικῆς "Ενωσης, γίνεται μεθοδικὴ καλλιέργεια τῶν ἔθνικων πολιτιστικῶν ἀξιών. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ καθεστὼς ἐξακολουθεῖ θεωρητικὰ νὰ εἶναι αὐτὸ πού εἶταν στὴν ἀρχή, δηλαδή μιὰ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ. Ἀναθεώρηση τῶν βασικῶν δογμάτων δέν ἔχει γίνῃ ρητὰ καί ἐπίσημα, ἄρα πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ διεθνισμός, ἡ κατάργηση καί συγχώνευση τῶν ἔθνων παραμένει τελικὸς σκοπὸς τοῦ συστήματος. Τὸ σύστημα ὅμως, διατηρώντας τὸν ἴδιο πάντα θεωρητικὸν ἐξοπλισμό, ἀναπροσαρμόζεται πρακτικὰ, ὁλοένα, στὴ ζωντανὴ πραγματικότητα πού ξετυλίγεται καί κυμαίνεται ἀπὸ μὴν τῆς, μὲ ποικίλους τρόπους πού δέν εἶχαν προβλέψει οἱ θεωρητικοί. "Ετσι, βγαίνουν στὸ φῶς συνδυασμοὶ καινούργιοι τῆς πραγματικότητος καί τῆς θεωρίας, πού κι αὐτοὶ προσδιορίζουν νέες, ἐπίσης ἀπρόβλεπτες ἐξελίξεις.

Ὁ κόσμος αὐτός, ὅταν τὸν δοῦμε ἀπὸ κοντά, ἔστω καί γιὰ λίγο, μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι κατέχεται ἀπὸ ἔντονη ἔθνικὴ περηφάνεια γιὰ πολλές αἰτίες: νομίζω, πρῶτα - πρῶτα, γιὰ τὴ δύναμη τοῦ πολὺ μεγάλου Κράτους, γι' αὐτὴν. καθὼς λένε, τὴν ὑπερ - Δύναμη πού κρατᾷ τέτοια θέση στὴ σύγχρονη Ἱστορία ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπιβλητικὴ τεχνικὴ καί ἐπιστημονικὴ του πρόοδο, γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη, τὶς ἀνακαλύψεις, τοὺς τεχνητοὺς δορυφόρους, τὰ ταξίδια στὸ Διάστημα κι ὅλα τ' ἄλλα γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς του θεσμούς, πού θεωρεῖ ὅτι συνθέτουν μιὰ μορφὴ κοινωνίας ἀνώτερη ἀπὸ τὴ δυτικὴ γιὰ τὴν ἐπίσημη, τέλος, κοσμοθεωρία του πού διδάχτηκε νὰ τὴν πιστεύει ὡς τὴν τελευταία λέξη τῆς πνευματικῆς προόδου καί σάν κάτι ἀτράνταχτο, γιὰ πάντα. — Στὸν τόπο μας, τονίζουν, κανεὶς δέν εἶναι ἀνεργός, κανεὶς δέν πεινᾷ, δέν ὑπάρχουν κουρελιῆδες. Στὸν τόπο μας ἡ ἐκπαίδευση προσφέρεται γενναϊόδωρα, ὡς τὶς ἀνώτατες βαθμίδες, σ' ὅλον τὸν πληθυσμό, σύμφωνα μὲ τὶς προσωπικὲς ἱκανότητες τοῦ καθενὸς κλπ. — Ἀπὸ τέτοιες δηλώσεις, καί ἄλλες ἀντίστοιχες, ὑποβάλλεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ σοβιετικὸς

κόσμος θρίσκεται σέ άνώτερο άπό τή Δύση επίπεδο κοινωνικής καί ιστορικής εξέλιξης. Έκφράζεται, δηλαδή, άκατάπαστα ένα συλλογικό πλέγμα ύπεροχής, βαθιά ριζωμένο στήν ψυχή του πλήθους, πού τό νιώθει κανείς καί σέ πράματα πού φαίνονται μικρά στό πρώτο κοίταγμα, λ.χ. στή χρήση τής άντωνυμίας «μας». "Όταν μιλούν γιά τίς θεαματικές τους πραγματοποιήσεις, δέν λένε άπλά καί μόνο: τό Πανεπιστήμιο, τό μετρό, κλπ., αλλά: τό Πανεπιστήμιό «μας», τό μετρό «μας», τό Μπολσόι «μας», καί έτσι καθεξής. "Υπογραμμίζεται, σέ κάθε περίπτωση, καί μέ ίκανοποίηση, τό «εμείς» τής νέας κοινωνίας. "Άκουσα όμως καί τήν έκφραση: οί αυτόκράτορες «μας». Χωρίς νοσταλγία, μά καί χωρίς μίσος, έτσι μονάχα σάν ιστορία. "Εμπαινε κι ή παλαιά Ρωσία μέσ στό «εμείς».

"Ωστόσο, άς προσέξουμε καλά καί άς ξεκαθαρίσουμε στό νοῦ μας ένα σημείο βασικό: ό σοβιετικός πατριωτισμός δέν είναι καθαυτό ρωσικός ή γενικότερα σλαβικός. Αυτό πού εμείς εξακολουθούμε νά όνομάζουμε «πανσλαβισμό» πιστεύω πώς είναι εκεί έννοια άρκετά ξεπερασμένη. Δέν φαίνεται νά τούς άπασχολεί όσο εξακολουθεί νά άπασχολεί εμάς. Δέν είναι πανσλαβιστές, αλλά πατριώτες σοβιετικοί, πού είναι, πολύ θετικά, άλλο πράμα.

"Ο σοβιετικός πατριωτισμός φαίνεται νά έχει διαμορφώσει ή νά τείνει πρός ένα περιεχόμενο κατά κάποιο τρόπο ύπερεθνικό άπέναντι στα παλαιά έθνη — ύπερεθνικό, αλλά μέσά σέ συγκεκριμένα γεωγραφικά καί έθνογραφικά όρια, όπως περίπου καί ό άμερικανικός πατριωτισμός. Είναι τοῦτο ένα άπό τά σημεία όπου παρουσιάζουν όμοιότητες οί δύο παγκόσμιες ύπερ-Δυνάμεις. Πλάθουν μιάν έθνική συνείδηση νέου τύπου, πού δέν στηρίζεται πιά στήν κοινότητα τής ιστορικής καταγωγής, στήν όμαδική, προαιώνια μνήμη άπό κοινές εύτυχίες, δόξες καί συμφορές, καθώς συμβαίνει μέ τά έθνη τής παλαιάς Εύρώπης, αλλά σέ κάτι ουσιαστικά διαφορετικό: στήν κοινότητα ενός ύπερκρατικού κοινωνικοπολιτικού συστήματος καί στήν άποδοχή τών άρχών του πολιτεύματός του. "Ετσι, τό θρυλικό άμερικανικό «Χωνευτήρι» άνακατώνει όλοένα άνθρώπους πού κατάγονται άπ' όλα τά ιστορικά έθνη τής Εύρώπης καί πού άποδέχονται συνειδητά τήν ιδιότητα του 'Αμερικανού πολίτη, προσυπογράφουν τό άμερικανικό Σύνταγμα, καταρτίζουν μ' αυτόν τόν τρόπο ένα συμβόλαιο πού, άκριβώς αυτό, άποτελεί τήν έθνική συνείδηση τών 'Ενωμένων Πολιτειών τής 'Αμερικής. "Η Σοβιετική "Ενωση δέν είναι, θέβαια, τό ίδιο πράμα. Πιστεύω όμως ότι ό νέος έθνισμός της είναι φαινόμενο άρκετά συγγενικό.

Ταξιδεύοντας, τόν περασμένο χειμώνα, στή Σοβιετική "Ενωση λίγοι φίλοι κι εγώ, είχαμε

συχνά τήν εύκαιρία νά διατυπώσουμε μερικά καλά λόγια γιά τή Ρωσία καί τούς Ρώσους γιά ν' άπαντήσουμε σέ φιλοφρονήσεις πού μάς γινόντανε. Θέλαμε νά ποῦμε ότι, άνεξάρτητα άπό τίς διαφορές συστημάτων καί ιδεολογιών — άφού τό Κράτος μας άνήκει στό δυτικό κόσμο καί προσωπικά δέν είμαστε κομμουνιστές ούτε μαρξιστές — σάν "Ελληνες αισθανόμαστε πώς έχουμε παλαιούς ιστορικούς δεσμούς καί πνευματικές καί ψυχολογικές συγγένειες μέ τή Ρωσία καί συμπαθούμε καί τιμούμε τό μεγάλο ρωσικό έθνος. Μάς άκουσαν παντού μέ συμπάθεια. "Ασφαλώς τούς εύχαριστεί νά λέγονται έπαινοι γιά τή Ρωσία σάν έθνος. "Ωστόσο, ξμεινα τελικά μέ τήν έντύπωση ότι ή στάση μας θεωρήθηκε κάπως άναχρονιστική. Τό θέμα πού εμείς τονίζαμε είταν στή συνείδησή τους καλόδεκτο, αλλά δευτερώτερο.

"Εμμεσα καί εύγενικά μάς διόρθωναν. "Όταν μιλούσαμε γιά τή Ρωσία καί γιά τούς Ρώσους, μάς άποκρινόντανε γιά τή Σοβιετική "Ενωση καί τούς σοβιετικούς πολίτες ή τούς σοβιετικούς άνθρώπους. "Ο «σοβιετικός άνθρωπος» είναι ένας τύπος καινούργιος, ιδεολογικός, κοινωνικός, πολιτικός καί έθνικός, μέ τήν έννοια του έθνισμού πού σημείωσα παραπάνω. "Αλλά τί αντιπροσωπεύει αυτός ό τύπος; "Η μάλλον άς δοῦμε άπό πιο κοντά τί περιέχει ή ίδια ή Σοβιετική "Ενωση.

Περιέχει δέκα πέντε όμόσπονδες Σοβιετικές Δημοκρατίες πού είναι: ή Ρωσία, ή Ούκρανία, ή Λευκορωσία, ή Λιθουανία, ή 'Εσθονία, ή Λεττονία, ή Μολδαυία, ή Γεωργία, ή 'Αρμενία, τό 'Αζερμπαϊτζάν, τό Ούζμπεκιστάν, τό Καζακστάν, ή Κιργκίζία, τό Τατζικιστάν, ή Τουρκμενία. Αυτές οί δέκα πέντε Δημοκρατίες περιλαμβάνουν πολλές αυτόνομες περιοχές καί, συνολικά, περισσότερες άπό έκάτό έθνότητες καί έθνογραφικές όμάδες. "Η έννοια «σοβιετικός άνθρωπος» καλύπτει όλο αυτό τό πλήθος τών όμοσπόνδων καί αυτόνόμων τόπων, τών έθνοτήτων καί τών γλωσσών.

Τοῦτο δέν σημαίνει πώς έγινε ή γίνεται, τουλάχιστο πρός τό παρόν, συγχώνευση τών παλαιών έθνών, καθώς συνέβηκε στήν 'Αμερική. Οί 'Ενωμένες Πολιτείες είναι χώρα σχετικά καινούργια, όπου τά παλαιά έθνη δέν είχαν ρίζες, αλλά ζητούσαν νά εγκατασταθοῦν σάν όμιλοι άπό μετανάστες καί άποίκους. "Ανακατώθηκαν λοιπόν καί άνακατώνονται όλοένα μέσ στό «Χωνευτήρι» γιά νά άποτελέσουν τή σημερινή, λίγο ή πολύ όμοιόμορφη καί όμόγλωσση άμερικανική μάζα. Στή Σοβιετική "Ενωση τά παλαιά έθνη είναι βαθιά ριζωμένα, άπό πολλούς αιώνες, τό καθένα στή γή του, καί διατηροῦν μέ άγάπη, ίσως καί μέ κάποιο πάθος, τήν έθνική τους αὐτοπαρξία, τή γλώσσα τους, τήν ιδιοτυπία τους,

τίς παραδόσεις τους. Τό σύστημα μάλιστα καυχιέται ότι έχει άποκαταστήσει και χειραφετήσει τίς ποικίλες εθνότητες της άλλοτε Ρωσικής Αυτοκρατορίας, πού τίς καταπίεζε ο ρωσικός Ιμπεριαλιστικός εθνικισμός, ότι ένθαρρύνει μέ κάθε τρόπο τήν καλλιέργεια και ανάπτυξη των έθνικων τους χαρακτήρων και γλωσσών. Κανένas σήμερα Γεωργιανός δέν θά παραδεχτεί πώς είναι Ρώσος. Άλλά ούτε και κανένas Ούκρανός, πού επί τέλους είναι Σλάβος και μιλά μιά γλώσσα πολύ συγγενική μέ τά ρωσικά. "Αν τόν πείτε Ρώσο, θά σάς διορθώσει. Είναι όμως όλοι Σοβιετικοί. Θά έλεγε κανείς πώς, στή συνείδηση του πολίτη, πάνε νά σχηματιστούν δύο επίπεδα εθνικής αυτόγνωσίας. Στο άπάνω επίπεδο, ο πολίτης είναι Σοβιετικός. Στο χαμηλότερο επίπεδο, είναι Ρώσος, Γεωργιανός, Ουζμπέκος ή ότιδήποτε άλλο.

Στήν πολιτιστική ζωή θαραίνει, ασφαλώς, πολύ ή εθνική συνείδηση του δεύτερου επιπέδου, καθώς επίσης, φαντάζομαι, και στήν όργάνωση των τοπικών κοινωνιών. Τίς γενικές όμως κατευθύνσεις της ζωής, καθώς και τή γραμμή της μεγάλης πολιτικής, τίς ρυθμίζει όχι ή ρωσική ή ή σλαβική συνείδηση, ούτε από τήν άλλη μεριά ο θεωρητικός, άφαιρεμένος, διεθνιστικός μαρξισμός πού δέν συνδέεται ειδικά μέ κανένα συγκεκριμένο τόπο, αλλά ή νέου τύπου εθνική συνείδηση πού λέγεται σοβιετική¹. Συχνά άκούει κανείς ή διαβάζει στίς ξενόγλωσσες εκδόσεις, τήν έκφραση: «ή πολυεθνική μας πατρίδα» (Notre patrie multinationale). Πατρίδα και πατριωτισμός, αλλά και πολυεθνισμός ή υπερεθνισμός. Αυτά δέν γράφονται έδω ούτε για έπαινο ούτε για έπίκριση, άλλ' είναι μιά προσπάθεια άντικειμενικής έρμηνείας όρισμένων καταστάσεων πού πρέπει νά τίς έχουμε ύπ' όψη μας, άν θέλουμε νά καταλαβαίνουμε τί γίνεται στον κόσμο.

Αίσθητά διαφορετικό φαινόμενο φαίνεται νά είναι τό πνεύμα πού επικρατεί στίς λεγόμενες Λαϊκές Δημοκρατίες της Άνατολικής Εύρώπης και ειδικά στή Βαλκανική, πού μάς ένδιαφέρει πάντα μέ τόν πιό άμεσο τρόπο. Έκεϊ, μπορεί νά πει κανείς ότι τά Κράτη είναι εθνικά μέ τήν παλαιάν έννοια. Περιέχουν, βέβαια, πολλές εθνικές μειονότητες πού έχουν άποκτήσει γλωσσικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα. Για τή μεγάλη όμως πλειοψηφία των πληθυσμών, εθνικό πρόβλημα δέν υπάρχει. Ο κάθε λαός συνεχίζει, μέ τό νέο σύστημα, τήν πατροπαράδοτη εθνική ύπαρξη του, μέσ στα όρια του δικού του Κράτους.

"Αν ρωτηθούν λοιπόν ποιά είναι ή εθνική τους συνείδηση, ο Βούλγαρος θ' άπαντήσει πώς είναι Βούλγαρος κι ο Ρουμάνος πώς είναι Ρουμάνος και τίποτα άλλο. Γίνεται μάλιστα, καθώς έλεγα παραπάνω, συστηματική προσπάθεια — τό είδα από κοντά στή Ρουμανία, σέ προηγούμενο ταξίδι — για νά προβληθούν οι εθνικές αξίες και νά καλλιεργηθεί ή εθνική ιδιοτυπία των λαών αυτών. Άπονέμεται μεγάλη τιμή στήν εθνική ιστορία και τήν εθνική λογοτεχνία, δοξάζονται οι εθνικοί συγγραφείς και ζωγράφοι του παρελθόντος, τά μνημεία, ακόμα και τά πιό πρόσφατα, συντηρούνται μέ ευλάβεια, εξαίρονται οι εθνικοί άπελευθερωτικοί πόλεμοι κι οι ήρωές τους, γενικά επικρατεί έντονη εθνικοφοροσύνη. Ίσχυει όμως, στον κόσμο αυτόν, μιά σιωπηρή άρχή πού φαίνεται, ως σήμερα, άπαράβατη: ότι, άνάμεσα σέ σοσιαλιστικά Κράτη, δέν γίνονται εθνικές συγκρούσεις και δέν υπάρχουν εδαφικές διεκδικήσεις. Τά σύνορά τους λογίζονται όριστικά και τά ζητήματα των εθνικών μειονοτήτων ρυθμίζονται, άνάμεσά τους, μέ φιλικό τρόπο.

Τέτοια είναι ή εικόνα πού παρουσιάζει σήμερα ο κομμουνιστικός κόσμος της Εύρώπης, σχετικά μέ τό εθνικό ζήτημα. Άλλά ή γή γυρίζει κι είναι έπόμενο νά αναρωτιέται κανείς σέ τί, άραγε, νά αποβλέπουν οι Σοβιετικοί πέρα από τό σημείο αυτό. Έχουν μήπως τήν πρόθεση νά ένσωματώσουν μιά μέρα τίς Λαϊκές Δημοκρατίες μέσ στή Σοβιετική Ένωση ή πιστεύουν πώς ή «πολυεθνική τους πατρίδα» είναι αυτή πού είναι και δέν πρόκειται πιά ν' αλλάξει; Ούτε τό ένα λέγεται ούτε τό άλλο. Τί νά είναι, άραγε, ή Σοβιετική Ένωση στά ένδόμυχα της σκέψης των ανθρώπων πού χαράζουν τήν πολιτική της; Είναι ένα νέου τύπου έθνος, άπάνω από τά παλαιά έθνη, όριστικά όμως διαμορφωμένο μέσ στο σημερινό γεωγραφικό πλαίσιο του και προορισμένο νά επηρεάζει, στο εξής, τήν εξέλιξη του κόσμου, σάν μιά ήγετική παγκόσμια δύναμη, όπως, από τήν άλλη μεριά, ή Άμερική; "Η είναι τάχα ο πυρήνας μιάς μελλοντικής υπερεθνικής όργάνωσης πού θά περιλάβει βαθυμεδόν, στους κόλπους της, όλες τίς χώρες πού υιοθετούν τό σύστημά της; Άλλά τότε γιατί τόσοσ διαταγμός άπέναντι στίς Λαϊκές Δημοκρατίες της Άνατολικής Εύρώπης, τόσες παραχωρήσεις στήν εθνική ιδέα, τόση περιποίηση, τόση έξαρση της εθνικής αυτοτέλειάς τους; Προφανώς γιατί οι Λαϊκές Δημοκρατίες δέν έχουν τή διάθεση νά δεχτούν μειώσεις της εθνικής προσωπικότητάς τους. Τουτό τό νιώθει κανείς καλά όταν έπισκεφθεί έστω και μιάν από τίς χώρες αυτές. Συμβιβάζονται μέ τή Σοβιετική Ένωση ως ένα σημείο, υιοθετούν λίγο ή πολύ τό σύστημά της, αλλά υπό τόν όρο νά διατηρήσουν, μέσ στα νέα δεδομένα, τήν εθνική τους ύπόσταση. Κι ή

1. "Ας μίν ξεχνούμε ότι οι δύο σπουδαιότεροι άνθρωποι του συστήματος σήμερα, ο Χρουστώφ κι ο Μικογιάν, δέν είναι Ρώσοι, αλλά Ούκρανός ο πρώτος και Άρμένης ο δεύτερος και ότι ο Στάλιν ήταν Γεωργιανός.

Σοβιετική "Ενωση κρίνει πώς δέν πρέπει νά τραβήξει περισσότερο τό σκοινί.

Ώστόσο, ό τελικός στόχος τής πολιτικής τής εξακολουθεῖ νά εἶναι ἡ ἐπικράτηση τοῦ κομμουνισμοῦ σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο, καθώς ἡ ἴδια τό διακηρύσσει κάθε τόσο μέ τόν ἐπισημότερο τρόπο. Ὑστερα ἀπό ὅσα σημειώσαμε παραπάνω μᾶς φαίνεται δύσκολο νά συλλάβουμε ποιά θά εἶταν, κατά τή σοβιετική ἄποψη, ἡ μορφή πού θά ἔπαιρνε λ.χ. ἡ Δυτική Εὐρώπη σέ περίπτωση ὅπου ἤθελε τυχόν ἐπικρατῆσει καί ἐκεῖ τό κομμουνιστικό σύστημα. Πῶς ἄραγε νά φαντάζονται οἱ ἡγέτες τής Ε.Σ.Σ.Δ. τή μελλοντική σχέση τῶν μεγάλων δυτικῶν ἐθνῶν μέ τή δική τους χώρα, στήν περίπτωση αὐτή; Γιά ὅλα αὐτά κανεῖς δέν συζητᾷ δημόσια στούς σοβιετικούς κύκλους, καθώς δέν μιλά κανεῖς καί γιά τό πρόβλημα Κίνα.

Ὑπάρχει ἕνα κείμενο πού λογίζεται ὅτι προσφέρει λύσεις, ἀπό τήν κομμουνιστική ἄποψη, σ' ὅλα τά προβλήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου, καί πού πρέπει νά τό συμβουλευόμαστε συχνά, ὅταν καταπιανόμαστε μέ τά θέματα αὐτά. Πρόκειται γιά τό Τρίτο Πρόγραμμα τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τής Ε.Σ.Σ.Δ. πού δημοσιεύτηκε στά 1961. Εἶναι ἔργο τοῦ Χρυστάφ καί μνημονεύεται, στή Σοβιετική "Ενωση, ὡς τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο τής ἐποχῆς μας. (Τό Πρῶτο Πρόγραμμα ψηφίστηκε στά 1903 κι εἶταν ἔργο, ὡς λέγεται, τοῦ Πλεχάνωφ· τό Δεύτερο Πρόγραμμα, τοῦ 1919, λογίζεται ἔργο τοῦ Λένιν· τό τελευταῖο ζητᾷ νά κωδικοποιήσει τίς ἀρχές καί νά χαράξει τίς τάσεις τής νέας σοβιετικῆς κοινωνίας, καθώς διαμορφώθηκε σέ διάστημα περισσότερο ἀπό σαράντα χρόνια.)

Τό κείμενο αὐτό εἶναι πολυσέλιδο, ὁλόκληρο βιβλίο, καί θίγει τό ἐθνικό ζήτημα σέ δύο σημεία: στό κεφάλαιο τῶν ἐθνικῶν σχέσεων καί στό κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τήν ἰδεολογία, τή μόρφωση, τήν ἐπιστήμη καί τήν παιδεία. Καί στίς δύο περιπτώσεις, μᾶς ἀφήνει μιάν ἐντύπωση ἀπό κάποιο δισταγμό, κάποια πνευματική ἀμηχανία, κάποια ἐλλειψη σιγουριᾶς.

Τό Πρόγραμμα λ.χ. θέτει τήν ἀρχή ὅτι «τό Κόμμα ἀντιμετωπίζει ὅλα τά ζητήματα τῶν ἐθνικῶν σχέσεων, πού γεννιοῦνται στό στάδιο τής κομμουνιστικῆς ἀνοικοδόμησης, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προλεταριακοῦ διεθνισμοῦ καί τής σταθερῆς συνέχισης τής λενινιστικῆς πολιτικῆς τῶν ἐθνότητων». Ὅρίζει ἐπίσης ὅτι τό Κόμμα προω-

θεῖ τήν ἐλεύθερη χρήση τῶν γλωσσῶν τῶν σοβιετικῶν λαῶν, καί ὅτι οἱ παιδεῖες τῶν λαῶν αὐτῶν εἶναι «σοσιαλιστικές στό περιεχόμενο καί ἐθνικές στή μορφή». Τονίζει ὅτι τά ἔθνη τής Ε.Σ.Σ.Δ. πρέπει νά συνδεθοῦν ἀκόμα στενότερα ὥστε νά πραγματοποιήσουν «τέλεια ἐνότητα» καί ὅτι «ἡ κατάργηση τῶν ἐθνικῶν διακρίσεων καί εἰδικότερα τῶν γλωσσικῶν διακρίσεων ἀπαιτεῖ μιᾷ σημαντικά μεγαλύτερη ἐξέλιξη παρά ἡ κατάργηση τῶν ταξικῶν διακρίσεων». Ἄρα καί ἡ ἐπιβολή μιᾶς μοναδικῆς γλώσσας στήν Ε.Σ.Σ.Δ. μπορεῖ ἴσως νά εἶναι ἕνας ἀπό τούς μελλοντικούς σκοπούς. Λέω ἴσως· ἡ διατύπωση δέν εἶναι καθαρή. Ἄλλοι πάλι τό Πρόγραμμα καταδικάζει τήν «ἐθνική στενοκεφαλιά καί ἀποκλειστικότητα καί τήν ἐξιδανίκευση τῶν περασμένων». Ὡστόσο, τά ἐθνικά περασμένα ἐξιδανικεύονται σήμερα πολύ σ' ὅλον τόν κομμουνιστικό κόσμο. Μάλιστα, στίς Λαϊκές Δημοκρατίες ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι ἐξαίρονται καί δοξάζονται περισσότερο παρά σέ ὁρισμένα ἐξελεγμένα ἀστικά Κράτη.

«Ὁ πατριωτισμός τῶν μελῶν τής σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, λέει παρακάτω τό Πρόγραμμα, ἐκφράζεται μέ ἀφοσίωση καί νομιμοφροσύνη ἀπέναντι στόν τόπο τους, καθώς καί στήν ὅλη κοινότητα τῶν σοσιαλιστικῶν τόπων». Τούτη εἶναι μιᾷ ἰδεολογική ἀλληλεγγύη πού τήν καταλαβαίνουμε: οἱ Σοβιετικοί εἶναι πατριῶτες, ἀλλά ἐπίσης καί ἀλληλέγγυοι μέ τούς ἄλλους λαούς πού υἱοθέτησαν τό σύστημά τους. Στήν ἴδια σελίδα ὅμως γίνονται διακρίσεις πύο συγκεκριμένες. Ἐξαίρεται ὁ «σοσιαλιστικός πατριωτισμός» καί καταδικάζεται ὁ «ἀστικός ἐθνικισμός». Τό ἴδιο, ἐξαίρεται ὁ «σοσιαλιστικός διεθνισμός» καί καταδικάζεται ὁ «ἀστικός κοσμοπολιτισμός». Θεωρητικά, καταλαβαίνουμε τή διάκριση τοῦ «πατριωτισμοῦ» καί τοῦ «ἐθνικισμοῦ», ἄν καί, στήν πράξη, εἶναι συχνά πολύ δύσκολο νά ξεχωρίζει κανεῖς τίς ἐννοιες αὐτές. Ὁμολογῶ ὅμως ὅτι δέν κατορθῶνω καθόλου νά συλλάβω πού τελειώνει ὁ «διεθνισμός», πού παρουσιάζεται σάν κάτι καλό, καί πού ἀρχίζει ὁ «κοσμοπολιτισμός», πού εἶναι κάτι κακό.

Ἴσως τό πύο φυσικό θά εἶναι νά παραδεχτοῦμε πώς κι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ὀδηγοῦν τούς στοχασμούς τους περίπου ὡς ἐκεῖ πού φτάνουν κι οἱ δικοί μας, δίχως νά ἐξαντλοῦν τά θέματα στή συνείδησή τους, καί πώς, ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, τά ἀφήνουν — τί ἄλλο νά κάνουν; — στήν ἄδηλη κρίση τῶν μελλοντικῶν γενεῶν.